

УДК 27

Олійников Валерій**РОЛЬ ЧЕТВЕРТОГО ХРЕСТОВОГО ПОХОДУ
(1202–1204) У РОЗКОЛІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ**

На початку XIII ст. на папський престол зійшов Інокентій III, один із найенергійніших діячів Церкви. Він поставив за мету згуртувати всі сили західного світу для боротьби за Схід і призвав Європу до Четвертого хрестового походу [13, с. 69–102; 14, с. 52–59], який був своєрідним: пов'язаний лише назвою з іншими хрестовими експедиціями похід відверто розкрив загарбницьке єство всього хрестоносного руху. Хрестоносці цього разу попрямували не проти мусульман, а проти християнської Візантії. За словами М. А. Заборова, хрестоносці, замість того, щоби відвоювати Єрусалим у «невірних», захопили християнську державу – Візантійську імперію, пограбували її столицю, цим і заспокоїлись, мабуть, проблеми звільнення Святої Землі не було [3, с. 192].

Метою дослідження є короткий аналіз ролі Четвертого хрестового походу у виникненні двох світових центрів християнства.

Оскільки названий процес привертає увагу багатьох науковців, то серед дослідників цього явища є українські (С. Головащенко, Д. Степовик), російські (О. Катанський, О. Лебедев), американські (Р. Бартлетт), німецькі (Р. Хюлс.), французькі (Л. Брейє), англійські (С. Рансимен) та ін. вчені.

Після нетривалої облоги хрестоносці взяли Константинополь, що фактично капітулював перед бандою мародерів, які вчинили розбійницький напад під приводом повернення влади законному імператорові [10, с. 28; 3, с. 240]. Учасник і хроніст походу Жоффрау де Віллардуен повідомив: «Із часів створення світу ніколи не було в одному місті захоплено стільки здобичі» [1, с. 64]. Православні побачили в завойовниках людей, відданих справам темряви, що богохульно прикривають хрестом великі злочини [4, с. 38–39]. Г. Мішо вважав, що греки потерпіли від хрестоносців набагато більше, ніж турки від їх перших подвигів [9, с. 181]. Пограбуванням і насильством ознаменований був шлях західних

лицарів, доповнив А. Л. Катанський [4, с. 37]. Так, уперше твердиня християнства на Сході була завойована не ким-небудь, а одновірцями-християнами [5, с. 62].

Згідно з договором, який був підписаний ще в березні 1204 року між предводителями хрестоносців, із володінь Візантійської імперії буде утворено Латинську імперію, на чолі якої буде поставлений обраний імператор; собор святої Софії та вибір патріарха будуть надані духовництву тієї групи, з якої буде обраний імператор [3, с. 244]. Для виконання умов цього договору 9 травня 1204 року особлива колегія вибрала імператором графа Балдуїна, над яким було здійснено в соборі святої Софії помазання й коронацію за церемоніалом Східної імперії; патріархом був вибраний венеціанець Фома Морозіні, виключно венеціанським духовництвом, незважаючи на заперечення проти такого порядку з боку папи Інокентія III [10, с. 29; 15].

Лише тільки звершився факт завоювання хрестоносцями Константинополя, як розпочалася низка заходів, спрямованих на тиск і придушення православної віри й Церкви. Латиняни забороняли православне богослужіння, православні храми обертали в католицькі, православних священиків і монахів ув'язнювали, тих, що відмовилися коритися статутам Римської церкви, переслідували, впертим погрожували навіть смертною карою [6, с. 14–15]. Якщо поширення католицизму для латинян було справою святою, то, з іншого боку, греки вважали своїм священним обов'язком відстоювати віру предків [8, с. 70]. Були, звичайно, між ними особи, які заради земних вигод не цуралися віри своїх завойовників [7, с. 37], але більшість твердо стояли за православ'я й готові були навіть померти, ніж відмовитися від своєї віри. «Ви владні над нашими тілами, але не над душами», – говорили греки латинянам, які намагалися повернути їх у католицизм [4, с. 91; 8, с. 71].

Найбільш сильною з держав, що утворилися на «розвалинах Візантії» [3, с. 255], стала Нікейська імперія, законна спадкоємиця Константинополя в очах народу. Саме туди емігрував патріарх Іоан Каматір, який у 1206 році завершив своє патріарше служіння. Після цього в Нікеї константинопольське духовництво вибрало нового патріарха, Михаїла Автореана. Хоча патріарх був вибраний у вигнанні, його легітимність жодного разу ніким у православному світі не заперечувалася. Саме тому й Нікейська імперія, де проживав патріарх, сприймалася як спадкоємиця Ві-

зантійської, а її імператори – як Константинопольські у вигнанні [2, с. 664].

Про результати Четвертого хрестового походу С. Рансимен зазначив: «Надії папи Інокентія III та самовдоволене вихвалення хрестоносців, що вони завершили розкол та об'єднали Церкву, так ніколи й не збулися. Навпаки, їх варварство залишило пам'ять, яку православна народна свідомість ніколи їм не пробачить... Можливо, розділення Римської Церкви й Великих Східних Церков було неминучим. Проте рух хрестоносців зробив жорстокими стосунки між ними, і навіть якщо той або інший правитель намагався здійснити єдність, віднині в серцях східних християн розкол став повним, непоправним та остаточним» [11, с. 211]. Настоятель монастиря св. Визволителя в Константинополі Варлаам, посланий імператором Андроніком III в 1339 році в Рим для переговорів із папою щодо унії Грецької церкви з Латинською, сказав папі Бенедикту XII: «Знайте, що греків відокремлює від вас не стільки відмінність догматів, скільки ненависть, яка проникла в них через спричинення багатьох бід, випробування ними в різний час від латинян і досі щодня випробовуваних, і не можна сподіватися на унію, поки не зітреться ця ненависть» [12, с. 289].

Отже, Четвертий хрестовий похід був останнім крупним діянням і водночас вираженням глибокої кризи руху хрестоносців, жертвою якого стала найбільша православна держава. Після падіння Константинополя хрестоносний рух пішов на спад, але й колишнє багатство та могутність Візантії в результаті Четвертого походу хрестоносців були назавжди підірвані. Одним із результатів походу став остаточний розкол Вселенської християнської церкви. На Сході були обрані два патріарха – Константинопольський (у вигнанні), легітимність якого жодного разу ніким у православному світі не заперечувалася, та Латинський, незважаючи на заперечення проти такого порядку з боку папи Інокентія III.

Література:

1. Виллардуэн Ж. Завоевание Константинополя / Ж. Виллардуэн. – М. : Наука, 1993. – 295 с.
2. Дворкин А. Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви / А. Л. Дворкин. – Н. Новгород : Христианская библиотека, 2006. – 936 с.

3. Заборов М. А. Крестonosцы на Востоке / М. А. Заборов. – М. : Наука, 1980. – 320 с. : ил., карт.

4. Катанскій А. Исторія попытокъ къ соединенію церковей греческой и латинской / А. Катанскій. – СПб. : Тип. Департамента Удѣловъ, 1868. – 250 с.

5. Крестовые походы // Древо познания. – 2002. – № 21. – С. 59–62.

6. Лебедев А. П. Исторические очерки состояния Византийско-Восточной Церкви от конца XI до середины XV века / А. П. Лебедев. – СПб. : Алетей, 1998. – 383 с.

7. Лѣтописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою лѣтописью // Полное собраніе Русскихъ лѣтописей, изданное по Высочайшему повелѣнію Археографическою комиссіею : в 43 т. – Т. 10. – Ч. 8 : Лѣтописный сборникъ, именуемый Патріаршею или Никоновскою лѣтописью. – СПб. : Типографія министерства внутреннихъ дѣлъ, 1885. – С. 1–234.

8. Медовиковъ П. Е. Латинскіе императоры въ Константинополь и ихъ отношенія къ независимымъ владѣтелямъ греческимъ и туземному народонаселенію вообще / П. Е. Медовиков. – М. : Въ Университетской Типографіи, 1849. – 164 с.

9. Мишо Г. История крестовыхъ походов / Г. Мишо. – М. : Алетей, 1999. – 368 с. : ил. – (Vita memoriae.).

10. Повѣсть о взятіи крестonosцами Царяграда // Полное собраніе Русскихъ лѣтописей, изданное по высочайшему повелѣнію археографическою комиссіею : в 43 т. – Т. 3. – Ч. IV. Новгородскія лѣтописи. – СПб. : Типографія Эдуарда Праца, 1841. – С. 26–29.

11. Рансимен С. Восточная схизма. Византийская теократія / С. Рансимен. – М. : Наука, 1998. – 238, [1] с.

12. Успенскій Ѳ. И. Очерки по исторіи византийской образованности / Ѳ. И. Успенскій. – СПб. : Типографія В. С. Балашева, 1891. – 399 с.

13. Israel U. Innozenz III in Subiaco / U. Israel // Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. – 2004. – Bd. 84. – S. 69–102.

14. Schneider R. Innozenz der Dritte (nach diesem Titel suchen) / R. Schneider. – München: Deutscher Taschenbuch, 1960. – 158 s.

15. Латинская имперія // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1890–1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vohi.net/brokgauz/>. – Загл. с экрана.